

Остимчук В.В.,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
спеціальність 081 «Право»,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна,
e-mail: OstymchukVV@krok.edu.ua

Корольова В.В.,
к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна,
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,
ORCID: 0000-0003-2998-6144

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ: ПІДСТАВИ, ПОРЯДОК, НАСЛІДКИ

Відповідно до Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство перебувають під захистом держави. Основний Закон також покладає на батьків обов'язок забезпечувати утримання та належне виховання своїх дітей до досягнення ними повноліття. У випадку неналежного виконання цих обов'язків держава має право втручатися з метою захисту прав та інтересів дитини [1, ст. 51]. Згідно зі статтею 52 Конституції України, піклування про дитину, її виховання та забезпечення необхідних умов для життя це не лише право, а насамперед конституційний обов'язок батьків. Будь-які прояви насильства над дитиною чи її експлуатації є неприпустимими та тягнуть за собою відповідальність [1, ст. 52].

Таким чином, у випадках, коли батьки ухиляються від виконання своїх обов'язків, порушують основоположні права дитини або створюють загрозу її життю, здоров'ю, психічному чи моральному розвитку, може бути застосований передбачений законодавством механізм позбавлення батьківських прав через судові рішення.

Питання позбавлення батьківських прав займає одне з ключових місць у системі забезпечення правового захисту дітей. В умовах сучасних соціально-економічних викликів, зростання рівня домашнього насильства, трудової міграції та занепаду інституту сім'ї, кількість справ про позбавлення батьківських прав в Україні залишається на стабільно високому рівні.

Так, за даними Національної соціальної сервісної служби України, у 2020

році батьківських прав було позбавлено 4 522 осіб, у 2021 році – 4 311, а у 2022 році – 3 236 [2, с. 95]. Ця статистика свідчить про актуальність проблематики, незважаючи на певне зниження кількісних показників.

Згідно з міжнародно-правовими нормами, зокрема положеннями Конвенції ООН про права дитини (1989 року), держава зобов'язана гарантувати всебічний захист прав та інтересів дитини, включаючи її право на життя у безпечному, стабільному та сприятливому сімейному середовищі [3].

Стаття 164 Сімейного кодексу України містить вичерпний перелік підстав, які можуть слугувати правовою основою для позбавлення особи батьківських прав. До таких підстав належать, зокрема: систематичне ухилення від виконання батьківських обов'язків, жорстоке поводження з дитиною, хронічний алкоголізм або наркоманія, експлуатація дитини, втягнення її до жебракування, а також засудження за вчинення умисного злочину щодо дитини або іншого члена сім'ї [4].

У своєму рішенні від 12 березня 2025 року у справі № 930/1141/24, Верховний Суд України наголосив, що інститут позбавлення батьківських прав є виключним і крайнім засобом правового реагування, який може бути застосований лише за наявності достатніх та переконливих доказів, що свідчать про вину батьків у порушенні своїх обов'язків та створення реальної загрози життю, здоров'ю або психічному розвитку дитини [5].

Конституція України гарантує кожній людині право на гідність, безпеку і недоторканність (ст. 3) [1]. У цьому контексті позбавлення батьківських прав розглядається не як покарання, а як засіб правового захисту дитини, інтереси якої мають пріоритетне значення.

Крім того, відповідно до статті 12 Закону України «Про охорону дитинства», батьки зобов'язані забезпечити не лише фізичний догляд за дитиною, а й створення умов для її здорового морального, духовного та інтелектуального розвитку. Невиконання цих обов'язків є підставою для застосування до батьків заходів державного впливу, зокрема - позбавлення батьківських прав у встановленому законом порядку [6].

Згідно з статтею 165 Сімейного кодексу України (СКУ), питання щодо позбавлення батьківських прав вирішується виключно у судовому порядку. Право на звернення до суду з відповідною позовною заявою надано одному з батьків, опікуну чи піклувальнику, близьким родичам, органу опіки та піклування, прокурору, а також закладу, де перебуває дитина [4].

Процедура розгляду справи включає:

- подання позовної заяви;
- обов'язкову участь органу опіки та піклування як суб'єкта, що надає висновок щодо доцільності позбавлення прав;
- збирання та дослідження доказів; заслуховування дитини, яка досягла десятирічного віку, з урахуванням її думки при винесенні рішення.

Судова практика показує, що найчастіше рішення про позбавлення

батьківських прав ухвалюється на підставі сукупності доказів, які об'єктивно свідчать про неналежне виконання батьками своїх обов'язків та негативний вплив такої поведінки на дитину.

Правові наслідки позбавлення батьківських прав визначені статтею 166 СКУ. У разі винесення судового рішення про позбавлення батьківських прав, особа, позбавлена батьківських прав:

1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

2) перестає бути законним представником дитини;

3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною [4].

Таким чином, інститут позбавлення батьківських прав поєднує як захист прав дитини, так і відповідальність батьків за їх порушення, а його застосування вимагає обґрунтованого, доказового підходу та судового контролю.

Верховний Суд України у своїх узагальненнях, зокрема у практичному огляді Касаційного цивільного суду, неодноразово наголошував, що позбавлення батьківських прав є винятковим засобом реагування, який не передбачає автоматичного припинення права на спілкування з дитиною та не виключає можливості відновлення батьківських прав у майбутньому. Такий захід застосовується лише у разі умисного ухилення особи від виконання своїх батьківських обов'язків [7].

У постанові від 29 квітня 2020 року у справі № 522/10703/18, Верховний Суд акцентував увагу на тому, що під час розгляду справи про позбавлення батьківських прав ключовим є фактичне ставлення матері або батька до дитини, зокрема: чи виявляє особа ініціативу до спілкування, чи прагне брати участь у вихованні. При цьому суд підкреслив, що факт того, що один із батьків виконує виховну функцію, не може автоматично вважатися доказом того, що інший з батьків ухиляється від своїх обов'язків. У подібних випадках позбавлення батьківських прав є необґрунтованим і таким, що суперечить принципу пропорційності [8].

Таким чином, інститут позбавлення батьківських прав слід розглядати як правовий засіб, спрямований на захист прав та інтересів дитини, а не як форму покарання для батьків. Законодавство України передбачає чітко визначені підстави, а також процедурні гарантії, які мають запобігти необґрунтованому або формальному застосуванню цього заходу. Судова практика підтверджує необхідність належної доказової бази та всебічного аналізу обставин справи

для винесення справедливого рішення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (дата звернення: 09.08.2025).
2. Національна соціальна сервісна служба України. Звіт за результатами дослідження щодо проблемних питань розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням права дитини на сім'ю. URL: https://zplaudi.org/wp-content/uploads/2024/08/zvit_zahyst-prava-dytynu-na-simyu-12.12.23.pdf (дата звернення: 09.08.2025).
3. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р., ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 09.08.2025).
4. Сімейний кодекс України 10 січня 2002 року № 2947-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21-22. Ст. 1352 (дата звернення: 09.08.2025).
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 12.03.2025 у справі № 930/1141/24. URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?d=5&red=1000034f78338aa823dd6dd472da3c7bb61169®num=126054286> (дата звернення: 09.08.2025).
6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 30. Ст. 142 (дата звернення: 09.08.2025).
7. Верховний Суд. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (сімейні спори щодо батьківства та позбавлення батьківських прав). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KCS_batktivstvo.pdf (дата звернення: 09.08.2025).
8. Верховний Суд. Постанова у справі № 522/10703/18 від 29.04.2020 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89107379> (дата звернення: 09.08.2025).